

'CERĪBA', 'VILTUS' UN 'VILŠANĀS' SENAJOS TEKSTOS: VERBA *VILT* UN TĀ ATVASINĀJUMU SEMANTIKA¹

Anta Trumpa

Latvijas Universitātes HZF Latviešu valodas institūts

Anotācija: Raksta mērķis ir, balstoties topošās „Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas“ šķirklju materiālā un latviešu valodas seno tekstu korpusā, noteikt, kāda semantika ir bijusi verbam *vilt* un tā atvasinājumiem latviešu valodas tekstos 16., 17. gadsimtā, analizēt tos konkrētās nozīmju grupās, mēģināt precizēt J. Endzelīna sniegto šīs saknes vārdu semantiskās attīstības skaidrojumu. Tā kā tiem jau indoeiropiešu pirmvalodā novērojamas pretējas nozīmes, mēģināt noteikt, vai arī latviešu valodā šiem vārdiem novērojams šīs nozīmes pārmaiņas tips. Rakstā secināts, ka verbam *vilt* un tā atvasinājumiem latviešu senajos tekstos lielākoties piemīt dažādas negatīvas īpašības un darbības izsakošas nozīmes. Nozīmes attīstība varētu būt bijusi ‘vēlēties’ → ‘cerēt’ → ‘vilināt’ → ‘pievilt, piekrāpt, nodot’, ‘būt viltīgam’. Nozīmes pārmaiņa ‘cerēt’ → ‘vilties’, iespējams, notikusi, mainoties lietojuma kontekstam, vārdu sākot lietot ar negatīvu konotāciju. Pretēju nozīmju rašanās šīs saknes vārdiem ir sarežģītu nozīmes pārmaiņas procesu rezultāts. Spilgtākās tieši latviešu valodas 16. un 17. gadsimta tekstiem raksturīgās šīs saknes vārdu semantikas īpatnības ir vārdu *vilties* un *nevilties* lietojums ar nozīmi ‘cerēt’ un ‘necerēt’, vārda *vilt* lietojums ar nozīmi ‘vilināt’ un vārdu *viltība*, *viltīgs* un *viltnieks* / *vilteneks* / *viltinieks* lietojums ar plašāku un vairāk negatīvu nozīmi nekā mūsdienās.

Atslēgvārdi: latviešu 16., 17. gadsimta teksti; vēsturiskā vārdnīca; semantiskās pārmaiņas; pretējas nozīmes rašanās.

Keywords: 16th, 17th century Latvian texts; historical dictionary; semantic changes; origin of opposite meanings.

¹ Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai“ projekta „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā“ (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003) atbalstu.

0. Ievads

Par latviešu valodas vārdu nozīmju attīstību informācija ir atrodamā Kārļa Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā“ (ME), kur blakus izlokšņu datiem ir samērā daudz faktu arī par vārdu lietojumu latviešu valodas senajos tekstos, tāpat gandrīz katrs Konstantīna Karuļa „Latviešu etimoloģijas vārdnīcas“ (Karulis 1992 I, II) šķirklis atspoguļo arī kaut nelielu pētījumu par konkrētas leksēmas semantisko attīstību.

Tomēr darbs pie „Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas“ (LVVV) šķirklju nozīmes skaidrojumu formulēšanas dod iespēju vārdu nozīmju attīstībai, mainībai vai, tieši otrādi, pastāvībai, pievērsties padziļināti. Daudziem vārdiem kopš to pirmajiem lietojumiem rakstos, proti, kopš 16. gadsimta beigām un 17. gadsimta sākuma, līdz mūsdienām, ir mainījusies nozīme, bet pat ar kontekstu ne vienmēr ir viegli konstatēt nozīmes pārmaiņas faktu.

Reliģiskie teksti, kas bija 16. un 17. gadsimta latviešu tekstu dominējošais paveids, ir leksikas un semantikas pētišanai pateicīgi, jo tie lielākoties ir tulkojumi no citām valodām, daudzos gadījumos tiem ir identificēti avotteksti sengrieķu, senebreju, viduslejasvācu un citās valodās, tāpat šiem avottekstiem, piemēram, Bībeles tekstiem un daudzām garīgajām dziesmām, ir arī tulkojumi citās valodās. Salīdzināšana gan ar oriģinālu, gan ar tulkojumiem citās valodās, gan ar latviešu valodas agrākiem un vēlākiem šī teksta tulkojumiem dažkārt ir vienīgais veids, kā noteikt īsto nozīmi, kādā vārds konkrētajā seno tekstu vietā ticis lietots.

Verbs *vilt* un tā atvasinājumi, piemēram, *vilties*, *vilināt*, *viltība*, latviešu senajos tekstos nav izņēmums, arī šajā vārdu grupā 16. un 17. gadsimtā ir vārdu lietojumi, kas semantikas ziņā būtiski atšķiras no mūsdienām.

Šīs saknes vārdiem indoeiropiešu valodās ir izveidojušās atšķirīgas, dažkārt pat savstarpēji pretējas nozīmes. Jānis Endzelīns latviešu *vilt* atvasina no pirmbaltu **uelmi* ‘es gribu’ un *ueliō* vai *uiliō* ‘gribu, vēlos’ ar nozīmes attīstību > ‘iekāroju’ > ‘vilinu’ > ‘mānos’ (ME IV 596). Arī Ernsts Frenkelis (*Ernst Fraenkel*) latviešu *vilt* un lietuviešu *vilti* atvasina no indoeiropiešu saknes **uel-* ar nozīmi ‘gribēt’ un saista ar tādiem radniecīgiem vārdiem kā krievu *viljatb* ‘skrienot mainīt virzienu’, ukraiņu *vylaty* ‘t. p.’, baltkrievu *vilic* ‘novirzīties no taisnā ceļa’, čehu *vilovati* ‘darīt palaidnības’, čehu *vila* ‘muļķis, neprātīgs cilvēks’ u. c. (Fraenkel LEW: 1255, skat. arī Smoczyński 2023: 2211, 2212).

Senā indoeiropiešu nozīme ‘gribēt’ šīs saknes vārdiem latviešu valodā nav saglabājusies, bet tai tuva ir nozīme ‘cerēt’. Lai gan atšķirībā no lietuviešu valodas mūsdienu latviešu valodā nozīme ‘cerēt’ vairs nav pazīstama, tomēr senajos tekstos dažiem šīs saknes latviešu valodas vārdiem tā ir bijusi.

Šī raksta mērķis ir, balstoties topošās „Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas“ šķirklju materiālā un latviešu valodas seno tekstu korpusā (SENIE), noteikt, kāda semantika ir bijusi šīs saknes vārdiem latviešu valodas tekstos 16., 17. gadsimtā, analizēt tos konkrētās nozīmju grupās, mēģināt precizēt J. Endzelīna sniegto šīs

saknes vārdu semantisko attīstību, proti, noteikt, kuras nozīmes varētu būt senākas, kuras jaunākas. Tā kā šīs saknes vārdiem jau indoeiropiešu pirmvalodā novērojamas pretējas nozīmes, mēģināt noteikt, vai arī latviešu valodā šiem vārdiem novērojams šīs nozīmes pārmaiņas tips.

Vārda *vilt* un tā atvasinājumu semantika latviešu 16. un 17. gadsimta tekstos šajā rakstā aplūkota pa nozīmju grupām iespējamā nozīmes senuma secībā.

1. 'cerēt'

Balstoties uz indoeiropiešu valodu datiem un uz J. Endzelīna versiju par šīs saknes vārdu nozīmes attīstību, proti, uzskatu, ka senākā nozīme ir 'gribēt', un pieļaujot, ka nozīme 'cerēt' ir tieši radusies no tās, var izteikt pieņēmumu, ka starp šīs saknes vārdiem latviešu valodā tieši nozīme 'cerēt' ir vissenākā.

Šī nozīme nav bijusi tiešajam verbam *vilt*, bet ir diezgan skaidri saskatāma atvasinātajiem verbiem *vilties* un *nevilties*.

Vārds *vilties* 16. gadsimta latviešu tekstos nav fiksēts, bet 17. gadsimtā lietots galvenokārt tieši ar nozīmi 'cerēt, paļauties', visvairāk Georga Manceļa (*Georg Manzel*) sprediķos, bet arī šī paša autora Sālamana sakāmvārdu tulkojumā un Ernsta Glika (*Ernst Glück*) Vecās Derības tulkojumā. Parasti reliģiskajos tekstos, un jo īpaši G. Manceļa sprediķos, cerība un paļaušanās, piemēram, uz sevi, uz saviem spēkiem, uz savu mantu, uz savu gudrību, tiek vērtēta kā kaut kas negatīvs, nepamatots, kam var sekot vilšanās.

Tā Sālamana sakāmvārdos ir šāds teikums: *Kaß föw vs fawu willahß / taß ißniex / bett te Taißfni faßlohß ka kahda Lappa*. (Manc1637_Sal, 367) To, ka vārdam *vilties* šeit ir nevis mūsdienu nozīme, bet cita, proti, 'cerēt, paļauties, uzticēties', rāda šīs Svēto Rakstu vietas mūsdienu tulkojums: *Kas paļaujas uz savu bagātību, tas kritīs, bet kā koka lapotne taisnie zels!* (Bībele 2012, Sak. 11; 28), oriģinālais senebreju teksts, kā tas ir redzams tā angļiskajās parindēs: *..that trusteth in his riches He shall fall: as a branch. but the righteous shall flourish..* [sal. angļu *trust* 'uzticēties'] (IHOT, Proverb 11: 28), un Mārtiņa Lutera (*Martin Luther*) 1545. gada Bībeles vācu tulkojums: *Wer sich auff sein Reichthum verlesst / Der wird untergehen / Aber die Gerechten werden grunen wie ein blat*. [sal. vācu *verlassen sich* 'paļauties'] (Luther 1545, Sprüche 11: 28).

Tas pats vērojams arī G. Manceļa sprediķu grāmatas 2. daļā: *Muhffo Prahts ne dārr nheneeka Leetas / taß gir wißkim zaur Ghräkeem famaitahtz / muhffo Prahtz näffahß tickai us Ghräkeem / tapehtz nhe buhß mums us muhffo Prahtu dohteeß unnd willteeß* [šajā gadījumā ar nozīmi 'paļauties'] / *zittade mehß leelà Nhelaimēh nahxim / bett Deewa Prahtu buhß mums darriet / tad mehß Däbbäffo Wallftibà nahxim*. (Manc1654_LP2, 166₂₉)

Lai gan lielākā daļa no sešpadsmit vārda *vilties* lietojumiem 17. gadsimta latviešu tekstos ir ar nozīmi 'cerēt, paļauties', tomēr ir daži gadījumi, kur lietojums nav īsti skaidrs, piemēram, G. Manceļa 2. sprediķu grāmatas citā vietā: *Juhß ghohdighas*

Seewinjas / kattras juhß Deewu bieftaht unnd zeenaht / juhß arridfan jemmeeta juhffu Laiku ohmà; bett dafche reis juhffa Ghramata willahß. (Manc1654_LP2, 48₁₅) Visticamāk, šeit vārds ir lietots ar nozīmi 'kļūdīties', proti, 'jūsu grāmata kļūdās', un šis lietojums atbilst vienai no vārda *vilties* mūsdienu nozīmēm, piemēram, teikumā *Ja neviļos 'ja nekļūdos'* (MLVV). Iespējams, te ir vērojama nozīmes pārmaiņa 'cerēt' → 'nepamatoti cerēt' → 'kļūdīties'.

Vēl viens neskaidrs lietojums ir G. Manceļa Sālamana sakāmvārdu tulkojumā: *Kaß ar fawu Tuwako (a) willahß / taß iß=faiþa Tiekle fawahms Kahyapähdahms.* (Manc1637_Sal, 94₆) 20. un 21. gadsimtā šī vieta Svētajos Rakstos – Sālamana sakāmvārdu 29. nodaļas 5. pants – tulkota ar vārdiem *liekuļot* (Bībele 1965) un *glaimot* (Bībele 2012, Bībele 2020). Par to, ka G. Mancelis šo vārdu nav lietojis ar nozīmi 'cerēt', liecina piezīme panta apakšā: *willahß alij, willkfhkahß* (Manc1637_Sal, 94₈). Forma *vilkšķēties* nav ne sastopama senajos tekstos, nedz arī ietverta K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā“, toties 17. gadsimta tekstos ir zināmi vārdi *valšķēt, valšķēt*, ar nozīmi 'liekuļot, izturēties viltīgi, izlikties' (Manc1638_L, 89B₃, Fuer1650_70_1ms, 307₂₃, Fuer1650_70_2ms, 512₂₃). Iespējams, gan vārdam *vilkšķēties*, gan vārdam *vilties*, kas G. Manceļa tekstā lietoti kā sinonīmi, šeit arī ir bijusi nozīme 'liekuļot'.

Jebkurā gadījumā vārda *vilties* daudznozīmība pat viena un tā paša autora, G. Manceļa, lietojumā, rāda to, ka jau 17. gadsimtā bija sācies nozīmes pārmaiņas process.

Verbs *nevilties* 17. gadsimtā galvenokārt ir lietots ar nozīmi 'necerēt, nepaļauties'. Arī šī vārda lietojuma konteksts reliģiskajos tekstos rāda cilvēka cerību uz sevi pašu, uz saviem spēkiem kā kaut ko nepastāvīgu, varbūt pat negatīvu pretstatā ticībai Dievam: *Nhe leeljeeß us tawu Ghuddribu / nhe willeeß us tawu Spähku* [proti, 'neceri, nepaļaujies'] / *attminneeß allafch ko Chriftus facka: Beß mann nhe warreeta juhß nheneeka darriet.* (Manc1654_LP3, 66₁₉) Vai arī kādā citā piemērā no Manceļa sprediķu grāmatas 3. daļas: *Tapehtz nhe willeeß / tu beßdeewiegs Elles=Krugkis / tu warrehffi tahdà leelà Paffaules Pullkà paflehpteeß. Oho; Deews rāds wiffas Paffaules Ghallus / und pafieft tohß..* (Manc1654_LP2, 425{405}₁). Acīmredzot vārds *nevilties* šeit ir lietots ar nozīmi 'necerēt'.

Mūsdienu latviešu valodā ar cerību, paļaušanos saistītā semantika vairs nav sastopama ne verbā *vilties*, ne citos atvasinājumos no *vilt*. Jau kopš 18. gadsimta tā rakstu valodā nav bijusi lietota, arī 18. gadsimta vārdnīcās, piemēram, Jākoba Langes (*Jakob Lange*) un Gotharda Frīdriha Stendera (*Gotthard Friedrich Stender*) vārdnīcā, šī nozīme nav fiksēta. Tomēr Krišjāņa Barona tautasdziesmu krājumā tā vienu reizi ir atrodama dziesmā, kas pierakstīta Līksnā: *Esi gudrys, tautu dāls, / Turi gudru podūmeņu; / Es atstāju tāv' ar mōti, / Iz tevīm vyldamós.* (BW 22880, 3) Citā variantā, kas pierakstīts Rīgas apriņķī, šajā vietā ir vārds *cerēt*: *Ai, ai, tautu dēls, / Turi gudru padomiņ'; / Es atstāju tēv' ar māti, / Uz tevīm ceredama.* (BW 22880-1) Interesanti, ka konkrētajai tautasdziesmai dainu skapī bez krājumā publicētās dziesmas ar vārdu *vilties* no Līksnas ir vēl vairāki šīs dziesmas varianti, kuros minēts vārds *vilties* šajā pašā nozīmē, starp tiem ir Latgales folkloras vācējas Celīnas Plāteres Krāslavas apkaimē

dzirdētā tautasdziesma, kas 1. reizi publicēta krājumā „Magazin..“ 1869. gadā: *Essi gudrys tautu dals, / Tury gudru podumieniu. / Eſt atstoju tawa ar moti / Iz tiwim wyldamos.* (LV 1869: 183), tieši tāds pats variants ar nelieliem rakstības variantiem pierakstīts arī Višķos (K. Baronam atsūtījuši P. Smelters un K. Skrinda). Arī K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā“ pie vārda *vilties* nozīmes ‘cerēt’ ir minēta tieši Liksna un Višķi ar atsauci uz K. Barona „Latvju dainu“ krājumu (ME IV 596).

Nozīme ‘cerēt’ acīmredzot ilgāk ir saglabājusies tieši Dienvidlatgales izloksnēs, un iespējams, ka tam ir saistība ar Lietuvas tuvumu, jo lietuviešu valodā vārds *vilti* vēl nesena pagātnē ir nozīmējis ne tikai 1. ‘teikti nepamatuotā tikējimā ku; duoti nerealiu, apgaulingu, klastingu pažadu (pievilt, dot maldīgas cerības)’, bet arī 2. ‘tikēti, laukti (cerēt, gaidīt)’ (eLKŽ), un it īpaši šī nozīme redzama tieši atgriezeniskajās formās. Savukārt radniecīgajam lietvārdam *viltis*, kas, iespējams, ir atvasināts tieši no verba, pirmā nozīme ir ‘tikējimas, kad išsipildys, ko laukiama, pasiklovimas (cerība)’ (eLKŽ).

Acīmredzot latviešu valodas vārda *vilties* nozīme ‘cerēt’, kas ir bijusi labi pazīstama 17. gadsimtā, it īpaši zemgalieša G. Manceļa tekstos, vēlāk, lai izvairītos no pārpratumiem pavisam pretējas nozīmes dēļ, leļzemnieku rakstu tradīcijā un arī izloksnēs, jau sākot ar 18. gadsimtu, ir zudusi, saglabājoties vien atsevišķās latgaliskajās izloksnēs.

2. ‘vilināt’

No nozīmes ‘cerēt’ šīs saknes vārdiem metonīmiska nozīmes pārnesuma „subjekts“ → „objekts“ rezultātā ir attīstījusies nozīme ‘vilināt’, proti, iespējams, ka ir notikusi nozīmes pārmaiņa ‘cerēt’ → ‘dot maldīgas cerības citam’ → ‘vilināt’. Kā jau iepriekš tika teikts, J. Endzelīns uzskatīja, ka šīs saknes vārdu nozīmes attīstība bijusi ‘gribu, vēlos’ → ‘iekāroju’ → ‘vilinu’ → ‘mānos’ (ME IV 596). Šī semantika atvasinājumos no *vilt* ir pārstāvēta daudz plašāk nekā nozīme ‘cerēt’.

Interesanti, ka vārds *vilināt* ar kauzativajiem darbības vārdiem raksturīgo derivācijas līdzekli piedēkli *-inā-* 16., 17. gadsimta tekstos tikpat kā nav lietots. Tas ir minēts tikai abos Kristofa Fīrekera vārdnīcas 17. gadsimta vidus manuskriptos blakus atvasinājumam *apvilināt*, un abiem šiem vārdiem ir neskaidrs tulkojums vācu valodā, piemēram, *Willinaht, apwillinaht, abgehey*”en, *abfeicheln*. (Fuer1650_70_1ms, 306₂₀), kam dažādu gadsimtu un reģionu vācu valodas vārdnīcās līdz šim nav izdevies atrast nozīmes skaidrojumu. Arī Trevors G. Fennels savā K. Fīrekera vārdnīcas vārdu rādītājā *vilināt* ir atzīmējis kā neskaidras nozīmes vārdu (Fennell 2000 II: 284). Acīmredzot tas 17. gadsimtā ir bijis jauns darinājums, un nav īsti skaidrs, vai tam ir bijusi tāda pati nozīme kā mūsdienās vai tomēr cita.

Tomēr nozīme ‘vilināt’ kā otrā nozīme blakus nozīmei ‘vilt, mānīt, krāpt’ ir arī pašam pamatvārdam *vilt*, tā sastopama latviešu senajos tekstos visa 17. gadsimta garumā. Kā zināms, mūsdienās nozīme ‘vilināt’ pamatvārdam *vilt* netiek lietota,

tā ir saglabājusies galvenokārt atvasinājumos. Diezgan skaidri šī nozīme redzama G. Manceļa Sālamana sakāmvērdū tulkojumā: *Mans Bährns / kad tōw te Nhetickli blehņi will / tad nhe ey.* (Manc1637_Sal, 28) Nozīmi apstiprina arī 20. un 21. gadsimta Bībeles tulkojumi: *Mans bērnš, ja tevi ļauni grēcinieki vilina, tad neseko viņiem.* (Bībele 1965, Sak. 1: 10), *Dēls, ja grēcinieki tevi vilina, tu neļaujies!* (Bībele 2012, Sak. 1: 10) un: *Dēls, ja grēcinieki tevi vilina, neklausī tiem!* (Bībele 2020) Tāpat nozīme redzama arī oriģinālajā senebreju tekstā, precīzāk, tā angliskajās parindēs: *My son, if entice sinners, thou not. thee, consent..* [sal. angļu entice ‘vilināt’] (IHOT, Proverb 1: 10) un M. Lutera 1545. gada Bībeles vācu tulkojumā: *Mein kind / Wenn dich die bösen Buben locken / so folge nicht.* [sal.vācu locken ‘vilināt’] (Luther 1545, Sprüche 1: 10).

Arī cita šīs pašas Vecās Derības grāmatas vieta E. Glika 17. gadsimta beigu tulkojumā atklāj vārda *vilt* nozīmi ‘vilināt’: *Weens Warras=Darritajs willfawu Tuwaku/ un uswedd to us nelabbu Zellu.* (VD1689_94, Sak, 16:29) Nezinot faktu, ka nozīme ir mainījusies, šajā teikumā vārdu *vilt* varētu uztvert kā lietotu mūsdienu nozīmē ‘pievilt, piemānīt’, bet patieso semantiku atkal atklāj 20. un 21. gadsimta tulkojumi: *Noziedzīgais gan vilina savu tuvāko, bet neizved viņu ne uz kādu labu ceļu.* (Bībele 1965, Sak.16:29), *Vardarbīgs aizmāna arī citu līdzī, aizvilina nelabos ceļos.* (Bībele 2012, Sak.16:29), *Varmāka aizvilina otru sev līdzī un aizved to pa aplamu ceļu.* (Bībele 2020) Tā pati semantika vērojama arī senebreju oriģināla parindēs angļu valodā: *man A violent enticeth his neighbor..* (IHOT, Proverb 16: 29), arī M. Lutera 1545. gada Bībeles tulkojumā šajā vietā ir vārds *locket* ‘vilina’ (Luther 1545, Sprüche 16: 29).

Ar vilināšanu saistīta nozīme 17. gadsimtā bijusi arī vairākiem atvasinājumiem no *vilt*, daļa no šiem vārdiem līdzīgi tiek lietota arī mūsdienās. Piemēram, vārdi *atvilt* un *neatvilt* 17. gadsimtā ir lietoti ar nozīmi ‘atvilt, ar viltu aizvilināt, ar viltu atņemt’, kā šajā G. Manceļa Sīraha gudrības grāmatas latviskajā tulkojumā: *Turrees ftippry / vnd czeetes / vnd nhe fchaubayß / kad tōw kaß labba gribb attwillt.* (Manc1631_Syr, 518₃₁) un G. Manceļa 1631. gada katehisma tulkojumā: *Mums buhß Deewu bieteēs vnd mieļoht / ka mehß muhßfam Tuwakam fawu Seewu / Saim / jeb Lohpus nhe attwillam / jeb nowehrfcham / bett tohß pamahzam / ka teems pallickt buhß vnd darriet / kas teems peedärr.* (Manc1631_Cat, 471₈)

Tāpat ar vilināšanu vismaz viena no nozīmēm ir saistīta vārdiem *ievilt* un *izvilt*. Arī šeit lietojums ir līdzīgs mūsdienu semantikai. Piemēram, *ievilt* viena no nozīmēm ir ‘iemānīt, ievilināt’: *Ko paliedfeja tam Judas / ka taß labbu Laiku tha Kungha Chrifti Mahzeklis by? pehtz Naudu ee=ghribbejeß attfahja Wings no Chrifto / pahrdehwe to und eewiele to fawo Eenaidneeko Rohkahß..* (Manc1654_LP1, 119₉), proti, ‘ievilināja savu ienaidnieku rokās’. Tieši ar šādu pašu nozīmi ‘iemānīt, ievilināt’ vārds *ievilt* skaidrots arī „Latviešu literārās valodas vārdnīcā“ (LLVV 3, 433).

Vārds *izvilt* 17. gadsimtā, tāpat kā mūsdienās, lietots ar nozīmi ‘izvilināt, ar viltu atņemt’. Piemēram, šī nozīme redzama 1631. gada garīgo dziesmu tulkojumā: *Kas ghribb tad mann mannus ļaudis ißwillt / Kattrus es äßmu weddis / Aran Egyptero Semmes / Ar fawu ftippru Rohku / Eekfchan tahsfohlitas Semmes.* (Manc1631_LGL, 357₂₇)

Mūsdienās vairs nelietota, īpatnēja forma ir *atvilties*, kas 17. gadsimtā ir divas reizes lietota ar nozīmi 'aizvilināties (piem., no sava aicinājuma, no Dieva vārda)'. Tā, piemēram, G. Manceļa 2. sprediķu grāmatā: *Tapehtz palleetz tu py Deewa Wahrdu / und nhe leetzees to fōw attwillteeß / luhds Deewu / ka Wings tōw ghribbātu paffarrghaht par willtighu Mahzetaju..* (Manc1654_LP2, 1631). Respektīvi, *nelieciēs atvilties* šeit lietots ar nozīmi 'neļaujies aizvilināties, neļauj sevi aizvilināt'.

Balstoties uz šo materiālu, var izteikt pieņēmumu, ka vispirms nozīme 'vilināt' ir bijusi pamatvārdam *vilt*, no kura radušies arī šīs semantikas atvasinājumi.

3. 'piemānīt, maldināt, krāpt'

No nozīmes 'vilināt', visticamāk, ir attīstījusies nozīme 'piemānīt', no tās savukārt attīstījušās ar viltību saistītās nozīmes daudzajiem šīs saknes atvasinājumiem.

Krāpšanas, maldināšanas, viltīgas, negodīgas rīcības semantika šīs saknes vārdiem ir visizplatītākā – gan pamatvārdam *vilt*, gan dažādiem tā atvasinājumiem, tajā skaitā arī tādiem, kas mūsdienās vairs nav pazīstami.

Pamatvārdam *vilt* nozīme 'mānīt, krāpt', iespējams, redzama jau pašā senākajā lietojumā 1615. gada psalmu tulkojumā: *Sweetums / paddoms / prex / pallix vnde wuß labb / Py tōw wen gir O Kunx vnde Dewe / ta paffoule will vnde pekrap..* (Ps1615, 13929). Ja šis piemērs varētu būt pārprotams un uztverams arī kā 'pasaule tevi vilina un piekrāpj', tad 17. gadsimta beigu darbā „Savādi kara tiesas likumi“ jau nozīme 'krāpt, mānīt' ir skaidra: *Kas to Wahrdu Deewa ta Kunga/ lahdedams/ fwehredams/ mello dams/ jeb wildams/ weli walko/ jeb no nikna Eeradduma/ jeb pee Dfehrumu/ negohdigi Mutte nēmm/ tam buhs ta/ ka ta Nofeegschana tohp atrafta/ fohditam tapt.* (SKL1696_KB, 5.6. p.)

Nozīme 'piekrāpt, piemānīt' un 'nepiekrāpt, nepiemānīt' jau kopš 16. gadsimta beigām ir vārdiem *pievilt, pievilties, nepievilt, nepievilties*. Tiesa, blakus šīm nozīmēm ir arī citas negatīvu darbību raksturojošas nozīmes niansas, piemēram, 'nodot' un 'piesmiet', arī mūsdienās šos vārdus lieto līdzīgās nozīmēs. Tā jau 1586. gadā vārds *pievilt* ir lietots ar nozīmi 'nodot': *Mufze Kunx Jefus Christus exkan to Nackte / kad thas pewiltcz tappe / Jeme thas to Mayfe / patteitcze vnd parloufe to / vnd doeuwe to fzouwims Maetceklims..* (Ench1586, FA7), te acīmredzot ir runa par Jūdas nodevību.

Interesants ir stabilais vārdu savienojums *pievilt iekšķan precēšanu* vai arī *pievilt precēdams*, kas mūsdienu lasītāju, nezinot senās vārdu nozīmes, varētu maldināt, piemēram, G. Manceļa sprediķa tekstā: *..unnd ick=kattram juhffo starrpà buhß finnaht / fawu Trauku ghlabboht eekfchan Swehtibas und Ghohdu / nhe eekfchan Kahribas / ka tee Paggani / kattri no Deewu nheneeka nhe finna / und ka nhe weens pa=tahle fneeds / neds peewiļ fawu Brali prätzādams.* (Manc1654_LP1, 44329) Ņemot vērā to, ka vārdam *precēt* 17. gadsimtā viena no nozīmēm bija 'tirgoties' (sal. Manc1638_L 84A18), frāze *pievilt precēdams* šajā teikumā nozīmē 'piekrāpt, apmānīt darījumos'.

4. 'būt viltīgam'

Nozīmei 'krāpt, mānīt' tuva ir nozīme 'būt viltīgam', kas šajā rakstā ir aplūkota atsevišķi. Šī nozīme ir salīdzinoši jaunāka, attīstījusies vēlāk par nozīmi 'cerēt' un 'vilināt', bet radniecīgo valodu dati rāda, ka šis process ir noticis pietiekami sen, vēl pirms latviešu valodas rašanās.

Arī šīs semantikas vārdiem ir gan formas, gan lietojuma atšķirības, salīdzinot ar mūsdienām. Viltības jēdziena izteikšanai senajos tekstos starp šīs saknes vārdiem ir bijuši vismaz četri varianti: *vilta*, *viltus*, *vilts* un *viltība*. No šiem substantīviem vissenāk tekstos fiksētais ir arī mūsdienās visizplatītākais, proti, *viltība*. Pirmo reizi tas minēts jau pašā pirmajā latviešu valodā izdotajā grāmatā – 1585. gada katoļu katehismā: *..man doedt wen dufcame nakte / maen pafcargaet{pafcar gaet} no grekems / vnde prexfkaen tho lounne welnne **wiltibb**..* (CC1585, 49₁₉). Tiesa, vārda nozīme senajos tekstos ir bijusi plašāka, šis vārds apzīmējis ne tikai viltību, bet arī dažādas citas negodīgas darbības un nekrietnas īpašības, piemēram, krāpšanu, melošanu, nodevību un liekulību. Piemēram, E. Glika Vecās Derības tulkojumā: *Jo ne weens/ kas us tew gaida tohp Kaunā/ lai tee tohp Kaunā/ kas weltigi us **Wiltibu** dohdas.* (VD1689_94, Ps, 25:3) Mūsdienu Bībeles tulkojumā šajā vietā ir runa nevis par viltību, bet par nodevību: *Neliec tos kaunā, kas cer uz tevi, liec tos kaunā, kas steidzas **nodot!*** (Bībele 2012), 1965. gada tulkojumā: *Kaunā paliek tie, kas **vieglprātīgi Tevi atstāj.*** (Bībele 1965), pašā jaunākajā – Jehovas liecinieku – Bībeles tulkojumā: *Neviens, kas cer uz tevi, nepaliks kaunā, bet **nodevējiem** gan būs jākaunas.* (Bībele 2020) Savukārt senebreju teksta angļiskajās parindēs šajā vietā lietots vārds *transgress* 'pārkāpt': *..let them be ashamed which **transgress** without cause.* (IHOT, Psalmus 25: 3), turpretī M. Luterā 1545. gada Bībeles tulkojumā: *Aber zu schanden müssen sie werden / die losen **Verechter*** [sal. vācu *Verächter* 'nicinātājs']. (Luther 1545, Psalter 25: 2). Kā redzams, senebreju vārda tulkojums ir semantiski atšķirīgs dažādu valodu tulkojumos un arī vienas valodas, proti, latviešu valodas, dažādu laiku tulkojumos. Iespējams, šādu dažādību izraisījuši oriģinālā lietotā vārda semantikas atšķirīga interpretācija.

Vārds *viltus* ir lietots arī īpašības vārda nozīmē – 'nepatiess'. Piemēram, garīgo dziesmu krājumā: *Tee kriet in krittys turplikam Ar fawam **Willtus** Mahzibahm / Kas fpāhs ko Deewam ahsleegt.* (LGL1685_V5, 428₂₃) Proti, 'nepatiesām mācībām'. Šāds lietojums ir zināms arī mūsdienās, piemēram, *viltus māksla*, *viltus laulības*, *viltus meteorīts*, *viltus trauksme* (korpuss.lv).

Arī īpašības vārdam *viltīgs* blakus mūsdienu nozīmei ir bijusi nozīme 'nepatiess, neīsts', kas mūsdienās vairs īsti nav pazīstama, tā ir bijusi bieži lietota gan 16., gan 17. gadsimtā, piemēram, 1587. gada Nevācu psalmos: *Par atftafchen no **wiltyges** Macibes / Dewes βack vnde grib ka tas Vdens gir / Beth nhe wen tyrs Vdens / Winge fweetcz Wārdtcz gir tur arridtczan klāth..* (UP1587, K2B₂₄) un Vecajā Derībā: *Bahrga Sluddinafchana tik labbi prett teem **wiltigeem** Praweefcheem..* (VD1689_94, Ech, 13:0), respektīvi, arī šeit ir runa par nepatiesām mācībām un neīstiem praviešiem.

Tāpat kā vārds *viltība*, arī vārds *viltnieks* un tā morfoloģiskie varianti 16. un 17. gadsimtā ir bijuši ar plašāku semantiku nekā mūsdienās – ‘viltnieks, krāpnieks; nodevējs; liekulis; pavedējs, nelietis’. Piemēram, *Aefto thas βinnaye bouwe Wilteneke gan / tapeetcz βatcy thas / yuus ne effet / wueffe skyfte*. (EvEp1587, 72₉) Var saprast, ka te ir runa par Jūdas nodevību un Jūda ir nosaukts par nodevēju. Tas ir raksturīgi senajiem tekstiem kopumā, ka negatīvu īpašību izsakoši vārdi, jo īpaši lietvārdi, tiek lietoti ļoti dažādās situācijās un ar daudz plašāku un krietni negatīvāku nozīmi nekā mūsdienās. Varbūt te var runāt par negatīvās emocionālās nokrāsas pavājināšanos, negatīvās nozīmes ar laiku pārņemot citiem vārdiem (piemēram, par vārdu *blēdīgs* skat. Trumpa 2020).

5. ‘vilties’

Nozīme ‘vilties’ šīs saknes vārdiem, visticamāk, ir visjaunākā. Nozīmes attīstība varētu būt bijusi šāda: ‘cerēt’ → ‘nepamatoti cerēt’ → ‘tikt pieviltam, piekrāptam’ → ‘vilties’.

Kā jau tika minēts, vārds *vilties* vēl 17. gadsimtā galvenokārt tika lietots ar nozīmi ‘paļauties, cerēt’, vārds *neviltilies* lielākoties bija pazīstams ar nozīmi ‘nepaļauties, necerēt’. Vārdam *neviltilies* vismaz viens lietojums 17. gadsimtā ar nozīmi ‘nemaldināt pašam sevi, nepievilties’, piemēram: *Dohma tu us Deewa Wahrdu / tad tu nhe willfeß*. (Manc1654_LP1, 97₄) Nozīme ‘pievilties, maldināt pašam sevi, apkrāpt pašam sevi’ ir redzama arī jau 16. gadsimtā fiksētos verbos *pieviltilies* un *nepieviltilies*, kā, piemēram, 1587. gada evaņģēliju un epistulu tulkojumā: *Beth khad wens domate / ka thas buuthe kaflabban / ka tomher thas nhe neke gir / tas pewilyas βōw pattim. Beth yckwens luko vs bouwe patte darbe..* (EvEp1587, 175₁₈). Vārdam *vilties* daļā 18. gadsimta vārdnīcu jau redzama nozīme ‘piekrāpt pašam sevi’ (piemēram, Stender 1789 II 361), savukārt nozīme ‘vilties’ skaidri redzama vien 19. gadsimta beigu Karla Kristiana Ulmaņa (*Karl Christian Ulmann*) vārdnīcā (Ulmann 1872: 341). Nozīmes pārmaiņas procesā būtiska loma ir konteksta maiņai. Iespējams, ka, izplatoties kristietībai un vārdu *vilties* ‘cerēt’ sākot lietot negatīvā kontekstā, radās labvēlīgi apstākļi nozīmes pārmaiņai. Kā jau minēts, arī lietuviešu valodā starp šiem radniecīgajiem vārdiem ir gan vārdi ar nozīmi ‘cerēt, cerība’, kā *viltis* ‘cerība’, gan arī vārdi ar šai nozīmei pretēju nozīmi ‘vilties’, ‘vilšanās’, piemēram, *nusivilti* ‘vilties’.

Pretējas nozīmes rašanās ir valodas vēsturē salīdzinoši reta parādība, tomēr zinātniskajā literatūrā tā tiek aprakstīta. Vācu kognitīvās semantikas pārstāvis Andreass Blanks (*Andreas Blank*) ir izšķīris divus pretējas nozīmes rašanās paveidus: antifrāzi (vācu *Antiphrasis*), kurā nozīmes pārmaiņas process notiek, balstoties uz pretstata asociāciju un kas var būt saistīts ar eifēmisku vai ironisku lietojumu, un autoantonīmiju (vācu *Auto-Antonymie*) – valodas vēstures sarežģītu procesu rezultātā radušās pretējas nozīmes (Blank 1997: 217–229). Baltu valodās ir ne viens vien šādas

pretējas nozīmes rašanās piemērs, kaut arī ne vienmēr ir iespējams noteikt, pie kura no paveidiem pieder katrs konkrētais gadījums, piemēram, lietuviešu *klusūs* ‘tāds, kas labi dzird’ (*klusus vaikas*) – lietuviešu izlokšņu *klusas* ‘kurls’ (*klusā moteris*) vai arī latviešu *gauss* ‘bagātīgs’ (*gausa maize*) → ‘rets (par iesētiem rudziem)’ (Trumpa 2010: 248). Tomēr nozīmes pārmaiņa ‘cerēt’ → ‘vilties’ šīs saknes vārdiem baltu valodās, visticamāk, ir sarežģītu nozīmes pārmaiņas procesu rezultātā radies pretējas nozīmes rašanās jeb autoantonīmijas piemērs. Par šādiem gadījumiem runā arī kognitīvās semantikas pārstāve Elizabete Klosa Traugota (*Elizabeth Closs Traugott*), viņa atzīst, ka gadījumos, kad homonīmija veidojas atšķirīgas cilmes vārdiem fonoloģisku izmaiņu dēļ, valodai ir tendence no šādas homonīmijas atbrīvoties, vienam no pāra vārdiem ar laiku izzūd. Turpretim gadījumos, kad pilnīgi pretējas nozīmes rodas tās pašas cilmes vārdam, šīs nozīmes nereti turpina pastāvēt paralēli gadsimtiem ilgi (Traugott 2024). Tā kā nav pieejami dati par senākiem gadsimtiem, iespējams, ka arī vārds *vilties* ar nozīmi ‘cerēt’ ir ilgāku laiku pastāvējis paralēli jaunākajām nozīmēm ‘piekrāpt pašam sevi’; ‘vilties’, kas pazīstamas līdz mūsdienām, tomēr acīmredzot, lai izvairītos no homonīmijas, 18. gadsimtā vecā nozīme ležzemnieku izlokšnēs un rakstu valodā izzuda, saglabājoties vien dažās Dienvidlatgales izlokšnēs nosacītā Lietuvas tuvumā.

Secinājumi

1. *Vilt* un tā atvasinājumiem senajos tekstos lielākoties piemīt dažādas negatīvas īpašības un darbības izsakošas nozīmes. Izņēmums ir verbs *vilties* ar nozīmi ‘cerēt’, bet arī ar šo nozīmi vārds lietots negatīvā kontekstā – cerība kā kaut kas nepastāvīgs pretstatā ticībai Dievam.
2. Šīs saknes vārdiem nozīmes attīstība varētu būt bijusi ‘vēlēties’ → ‘cerēt’ → ‘vīlināt’ → ‘pievilt, piekrāpt, nodot’; ‘būt viltīgam’. Paralēli no nozīmes ‘cerēt’ varēja attīstīties nozīme ‘nepamatoti cerēt’ → ‘tikt pieviltam, piekrāptam’ → ‘kļūdīties’; ‘vilties’.
3. Nozīmes pārmaiņa ‘cerēt’ → ‘vilties’, iespējams, notikusi, mainoties lietojuma kontekstam, vārdu sākot lietot ar negatīvu konotāciju.
4. Pretēju nozīmju rašanās šīs saknes vārdiem ir sarežģītu nozīmes pārmaiņas procesu rezultāts, kas raksturīgs ne tikai latviešu valodai, bet arī radniecīgajiem lietuviešu valodas vārdiem.
5. Spilgtākās tieši latviešu valodas 16. un 17. gadsimta tekstiem raksturīgās šīs saknes vārdu semantikas īpatnības ir vārdu *vilties* un *nevilties* lietojums ar nozīmi ‘cerēt’ un ‘necerēt’, vārda *vilt* lietojums ar nozīmi ‘vīlināt’ un vārdu *viltība*, *viltīgs* un *viltnieks* / *viltēnieks* / *viltiniekis* lietojums ar plašāku un vairāk negatīvu nozīmi nekā mūsdienās.

Avoti un literatūra

- Bībele 1965 = 1965. *gada revidētais Bībeles teksts latviešu valodā*. www.bibele.lv
- Bībele 2012 = *Bībele*. Rīga: Latvijas Bībeles biedriba, 2012.
- Bībele 2020 = *Bībele. Jaunās pasaules tulkojums*. <https://www.jw.org/lv/bibliot%C4%93ka/b%C4%ABbele/nwt/saturs/>
- Blank, Andreas. 1997. *Prinzipien des lexikalischen Bedeutungswandels am Beispiel der romanischen Sprachen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- BW = Krišjānis Barons, Henrijs Visendorfs, *Latvju dainas*. I–VI. Jelgava, Pēterburga, 1894–1915.
- CC1585 = *Catechismus Catholicorum. Jscige pammacischen no thems Papreksche Galwe gabblems Christites macibes..* Vilne Pille: pi Daniele Lanciensem, 1585.
- eLKŽ = *Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2017). <http://www.lkz.lt>
- Ench1586 = ENCHIRIDION. *Der kleine Catechismus: Oder Christliche zucht für die gemeinen Pfarherr vnd Prediger auch Hausueter..* Königsperg: Gedruckt.. bey George Osterbergen, 1586.
- EvEp1587 = *Euangelia und Episteln..* Königsperg: Gedruckt.. bey Georgen Osterbergern, 1587.
- Fennell, Trevor G. 2000. *Fürecker's dictionary: A concordance: [Fīrekerā vārdnīca: Vārdū rādītājs]*, 1–2, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.
- Fraenkel LEW = *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962, 1965.
- Fuer1650_70_1ms = Fürecker, Christopher. *Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusammen geschrieben und mit Fleiß gesammelt von Christopher Fürecker*. 1. manuskripts, atrodas LU Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā.
- Fuer1650_70_2ms = Fürecker, Christopher. *Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusammen geschrieben und mit Fleiß gesammelt von Christopher Fürecker*. 2. manuskripts, atrodas LU Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā.
- IHOT = *Interlinear Hebrew Old Testament*. <https://studybible.info/IHOT>
- Karulis, Konstantīns. 1992. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. I–II. Rīga: Avots.
- LGL1685_V5 = *Lettische Geistliche Lieder Und Psalmen Collecten und Gebäte..* Rīga: Georg Matth. Möller, 1685.
- LLVV = *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. I–VIII. Rīga: Zinātne, 1972–1996.
- Luther 1545 = *Biblia Das ist Die gantze Heilige Schrifft Deudsch Auff's new zugericht*. Wittemberg: Hanns Lufft. <http://www.zeno.org/Literatur/M/Luther,+Martin/Luther-Bibel+1545>
- LV 1869 = *Lettische Volkslieder. Magazin, herausgegeben von der Lettisch=Literarischen Gesellschaft*. 14 (2). Mitau: I. F. Steffenhagen und Sohn, 162–206.
- LVVV = Andronova, Everita; Frīdenberga, Anna; Silīņa-Piņķe, Renāte; Trumpa, Anta; Vanags, Pēteris. *Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2016–2023. <https://tezaurs.lv/lvvv/>
- Manc1631_Cat = *Der kleine Catechismus D. Martini Lutheri..* Rīga: Gerhard Schröder, 1631.
- Manc1631_LGL = *Lettische Geistliche Lieder vnd Psalmen Collecten vnd Gebehte..* Rīga in Liefeland: Gedruckt.. in Verlegung Gerhard Schröders, 1631.
- Manc1631_Syr = Mancelius, Georgius. *Das Hauß=Zucht=und Lehrbuch Jesu Syrachs..* Rīga: durch und in Verlegung Gerhard Schröders, 1631.
- Manc1637_Sal = *Die Sprüche Salomonis..* Rīga: Gedruckt durch vnd in verleg Gerhard Schröders, 1937.
- Manc1638_L = Mancelius, Georgius. *Lettus, Das ist Wortbuch..* Rīga: durch Gerhard Schröder, 1638.
- Manc1654_LP1 = Mancelius, Georgius. *Lettische Lang=gewünschte Postill I..* Rīga: Gedruckt und verlegt durch Gerhard Schröder, 1654.
- Manc1654_LP2 = Mancelius, Georgius. *Lang=gewünschte Lettische Postill II..* Rīga: Gerhard Schröder, 1654.

- Manc1654_LP3 = Mancelius, Georgius. *Lang=gewünschte Lettische Postill III.*. Rīga: Gerhard Schröder, 1654.
- ME = Mīlenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I–IV. Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.
- MLVV = *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003–2019. <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>
- Ps1615 = *Psalmen und geistliche Lieder.*. Rīga: Nicolaus Mollin, 1615.
- SENIE = *Latviešu valodas seno tekstu korpuss*. Rīga: LU Matemātikas un informātikas institūta Maksliģā intelekta laboratorija, LU Humanitāro zinātņu fakultātes Baltu valodu katedra, LU Latviešu valodas institūts, 2002–2018.
- SKL1696_KB = *Sawadi Karra=Teesas Likkumi*. Rīgā, 1696.
- Smoczyński, Wojciech. 2023. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Elektroniskā versija [Papīra versija izdota: Vilnius: Universitas, 2007]. Pieejams: <https://tromanes.org/pub/alii/Smoczy%C5%84ski%20W.%20S%C5%82ownik%20etymologiczny%20%C4%99zyka%20litewskiego.pdf>.
- Stender, Gotthard Friedrich. 1789. *Lettisches Lexikon In zween Theilen abgefasst, und den Liebhabern der lettischen Litteratur gewidmet*. I–II. Mitau: J. F. Steffenhagen.
- Traugott, Elizabeth Closs. 2017. *Semantic Change*. Oxford Research Encyclopedia of Linguistics. Oxford: Oxford University Press. <https://oxfordre.com/linguistics/display/10.1093/acrefore/9780199384655.001.0001/acrefore-9780199384655-e-323?d=%2F10.1093%2Facrefore%2F9780199384655.001.0001%2Facrefore-9780199384655-e-323&p=emailAO8oa.h2bHd5c>
- Trumpa, Anta. 2010. *Adjektīvu semantiskā diferencācija latviešu un lietuviešu valodā*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Trumpa, Anta. 2020. *Blēdis, blēdīgs, blēdnieks un liekulis latviešu valodas senajos tekstos: nozīmes pārmaiņa? Baltu filoloģija* 29 (1), 149–162.
- Ulmann, Karl Christian. 1872. *Lettisches Wörterbuch*. I. Rīga: H. Brutzer & Co, 1872. UP1587 = *Vndeutsche Psalmen.* [Kēnigsberga: G. Osterbergers].
- VD1689_94 = *Ta Swehta Grammata Jeb Deewa Swehtais Wahrds.*. Rīga: Gedruckt bey Johann Georg Wilcken, 1689 [faktiski: 1694]

Anta Trumpa
Latvijas Universitātes
Humanitāro zinātņu fakultātes
Latviešu valodas institūts
Kalpaka bulvāris 4
LV 1050, Rīga, Latvija
anta.trumpa@lu.lv

SUMMARY

'HOPE', 'CUNNING' AND 'DISAPPOINTMENT' IN OLD TEXTS: THE VERB *VILT* AND ITS DERIVATIVE SEMANTICS

Anta Trumpa

The work on formulating explanations for the meanings of entries in "The Historical Dictionary of the Latvian Language" (LVVV) gives an opportunity to study changes, development and, to the contrary, permanence of meanings in depth. Since the first usage of many words in texts, namely, since the end of the 16th century and the beginning of the 17th century until now, many words have undergone a shift in meaning; however, the approximate context of usage has not really changed. Therefore, the identification of the fact of a shift in meaning has also been difficult. In addition, the semantics of the verb *vilt* and its derivations, for example, *vilties*, *vilināt*, *viltība* (16th, 17th c.), in many cases differs substantially from nowadays.

On the basis of the materials in the entries from the nascent "Historic Dictionary of the Latvian language" and the corpus of old Latvian texts, the aim of the article is to determine the semantics of the verb *vilt* and its derivatives in Latvian texts of the 16th and 17th centuries, and to analyse them according to specific groups of meaning, and to attempt to clarify the semantic development of the word root as described by J. Endzelīns. As words of this root in the Indo-European parent language have opposite meanings, it was attempted to determine whether these words in the Latvian language also underwent a change in meaning.

Religious texts in Latvian were dominant in the 16th and 17th centuries, and they were mostly translations from other languages. Many of these texts were identified with source texts in Old Greek, Old Hebrew, Middle Low German, and other languages. Likewise, many such source texts, for example, Biblical texts and religious chants, also have translations in other languages. To identify the correct meaning of a word in a specific old text, the usage of words in the texts from the 16th and 17th centuries was compared with the original and the translation in other languages; additionally, a comparison was made with earlier or later translations of the texts in the Latvian language.

The semantics of the word *vilt* and its derivative semantics in the Latvian texts from the 16th and 17th centuries have been studied according to groups of meanings in chronological order in this article. The article concludes that:

- *vilt* and its derivations in old texts have mainly different negative properties and meanings that express an action. An exception is the word *vilties* with the meaning 'cerēt' (hope); in this meaning, the word is used in a negative context – a hope that is impermanent as contrasted with faith in God.
- The development of the meaning in the root of the word could have been 'vēlēties (wish)' → 'cerēt (hope)' → 'vilināt (allure)' → 'pievilt (deceive), piekrāpt (cheat), nodot' (betray), 'būt viltīgam (be cunning)'. The meaning 'nepamatoti cerēt (hope in vain)' → 'tikt pieviltam, piekrāptam (be deceived)' → 'kļūdoties (be mistaken)'; 'vilties (be disappointed)' could have developed parallelly from the meaning 'cerēt (hope)'.
- A shift in meaning 'cerēt (hope)' → 'vilties (be disappointed)' possibly happened when the context of usage changed, namely, the word began to be used with a negative connotation.
- The origin of opposite meanings in words of this root was the result of a complex and gradual shift in meaning, and this was characteristic not only of the Latvian language, but also of words in related Lithuanian.

- The most characteristic peculiarities of the semantics of the word roots in Latvian texts from the 16th and 17th centuries relate to the usage of *vilties* and *nevilties* in the meanings 'cerēt (hope)' and 'necerēt (not to hope)', the usage of the words *vilt* in the meaning of 'vilināt (allure)', and *viltība*, *viltīgs* (cunning) and *viltnieks* (fraudster)/ *viltēnieks* / *viltiniek*s used in a broader and more negative meaning than nowadays.

© Latvijas Universitāte, 2024

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)